

УДК 340.122

Блавацька-Калінська О. М., здобувач кафедри теорії та історії держави і права ЛьвДУВС

Розуміння злочину у філософії права Нового часу

В статті розглянуто трактування злочину доби Нового часу в контексті філософсько-правової доктрини такими відомими європейськими вченими як П. Гесеєнді, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтиск'є, І. Кант, Д. Юм, Ч. Бекарія, а також російськими та українськими просвітителями – О. Куніцин, Я. Козельський, О. Радіщев.

Ключові слова: злочин, гріх, покарання, протиправність.

В статье рассмотрены трактовки преступления эпохи Нового времени в контексте философско-правовой доктрины такими известными европейскими учеными как П. Гесеєнди, Б. Спиноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтиск'є, И. Кант, Д. Юм, Ч. Бекарія, а также российскими и украинскими просветителями – А. Куницын, Я. Козельский, А. Радищев.

Ключевые слова: преступление, грех, наказание, противоправность.

The article deals with the interpretation of the crime of modern times of day in the context of philosophical and legal doctrines such renowned European scientists as P. Heseєndi, B. Spinoza, T. Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, S. Montysk'ye, I. Kant, D. Hume, Ch. Bekaria and Russian and Ukrainian educators – Al. Kunitsyn, J. Kozelskii, A. Radishchev.

Keywords: crime, sin, punishment, wrongfulness.

Актуальність. На тлі активізації євроінтеграційних процесів актуалізується дослідження злочину як такого, що є результатом узагальнення певного досвіду історичного пізнання та суспільної практики. У сучасних умовах, коли виникає загроза антропологічної кризи, особливо актуальним стає звернення до загальноєвропейських визначальних цінностей. У зв'язку з цим важливого значення набуває концептуалізація знань щодо еволюції поняття «злочину» в інтерпретації філософів Нового часу.

Аналіз останніх досліджень. У філософсько-правовому вимірі простежувалась еволюція соціального змісту поняття «злочин». Так предметом вивчення було філософія злочину, зміст злочинної поведінки. Категорія «злочин» досліджувалась як така, що функціонує у полінауковому просторі. До цих тем зверталися такі українські та закордонні вчені: В. Бачинін, Р. Кривко, А. Щеглов, П. Манан, Н. Мельничук, О. Микитчик, П. Рікер, Дж. Ролз, Р. Циппеліус, О. Яремко, Г. Єпур, А. Потребчук, С. Сливка, О. Чорнобай, В. Махінчук, Н. Гуторова, Я. Соловій тощо.

Метою наукової розвідки є дослідження поняття «злочин» в контексті філософсько-правової доктрини епохи Нового часу.

Виклад основного матеріалу. У Новий Час поняття злочин розглядав французький філософ П'єр Гассенді. Він вважав, що право, а відтак і правопорушення може існувати лише там, де існує угода. Зокрема, він наголошує, що у тваринному світі не може бути ані злочину, ані покарання, оскільки тварини не пов'язані поміж собою угодою, а відтак – законом. Відповідно, якщо люди, котрі не зв'язані угодою, здійснюватимуть негідні вчинки, то йтиметься лише про шкоду, а не про злочин [1, с. 385–386]. За розумінням П. Гассенді сфера дії злочину існує у межах правової спільноти пов'язаною угодою.

Англійський філософ Томас Гоббс осмислював злочин на тлі співвіднесення з гріхом. Щодо цього у праці «Про громадянина» філософ зауважував, що гріхом

може бути не лише діяння, а й висловлювання та бажання, тоді як злочин являє собою конкретну об'єктивіацію [2, с. 385]. Т. Гоббс писав: «Хтось може вчинити протизаконно з власної слабкості, зовсім не бажаючи цього. Тим не менш, цей вчинок як протизаконний буде цілком виправдано поставлений йому у вину і названий проступком. Але є й ті, хто нехтують законом, і всякий раз, щойно появиться надія на безкарне збагачення, їх не утримає від порушення законів ніяке усвідомлення укладених домовленостей і необхідність дотримуватись слова. Ті, хто вчиняє проступок зі слабості, залишаються добропорядними людьми, навіть тоді, коли вони вчиняють його» [3, с. 432]. Т. Гоббс зазначав, що з людських законів одні є розподільчими, інші – каральними. Каральні закони, на його думку, об'являють, які покарання мають бути покладені на порушника закону й є адресованими посадовим особам й виконавцям вироків. Це відбувається тому, пояснює вчений, що хоча кожна людина повинна знати про покарання, які попередньо були встановлені за його правопорушення, тим не менш повеління адресовано не злочинцеві (від якого не можна очікувати, що він чесно покарає сам себе), а посадовим особам, поставленим наглядати за приведенням покарання у дію [4, с. 221].

Злочин, на думку Гоббса – це гріх, який полягає у вчиненні того, що заборонено законом, а звідси випливає, що будь-який злочин – це гріх, однак не кожен гріх є злочином. Він пише: «Злочином є гріх, що полягає у вчиненні дію і словом того, що заборонено законом або у невиконанні того, що він наказує. Так що всякий злочин є гріх, але не всякий гріх є злочин. Намір украсти чи убити є гріх, хоча би цей намір не було виявлено ніколи ні словом, ні ділом, бо Бог, котрий знає думки людини, може поставити їй це у провину. Однак, до тих пір, поки такий намір не виявився яким-небудь вчинком або словом, за наявності яких намір міг би стати об'єктом розбору земного судді, він не називається злочином. Схоже розрізняли і греки слова *βμςφζμβ* і *Εγκλζμβ* чи *βψΥαβ*, із котрих перше (що перекладається як гріх) означає усіяке відхилення від закону, а два останніх (вони перекладаються як злочин) означають лише такий гріх, у якому одна людина може звинуватити іншу. Однак у намірах, що ніколи не виявились у якому-небудь зовнішньому діянні, ніхто нікого не може звинуватити. Точно так же і римляни словом *reccatum*, тобто гріх, позначають різного роду відхилення від закону, а під *crimen* (котре вони виводять від *serpo*, що означає виявляти) вони розуміють лише такі гріхи, котрі можуть бути виявлені перед очима суддів і тому не є тільки намірами» [4, с. 226]. При знищенні писаного закону злочин припиняє своє існування, оскільки у цьому разі лишається лише природний закон, перебуваючи в якому жодна людина не має права звинувачувати когось іншого – адже у такому випадку кожен виступає своїм суддею, а відтак може бути звинувачений лише власною совістю [5, с. 304–305]. Відтак, Т. Гоббс писав: «Але якщо виникає запитання про правопорушення, чи злочин, що має відношення до писаного права, усіяка людина перш ніж вчинити таке правопорушення чи злочин може, якщо бажає, дізнавшись у кодексах сама чи через інших, бути достатньо поінформованим про те, являється це порушенням чи ні. Більше того, усіяка людина у таких випадках зобов'язана зробити це, бо коли вона сумнівається у законності чи протизаконності вчинку, котрий вона збирається вчинити, і може при бажанні дізнатись про це, то вчинення такого поступку є протизаконним. Таким же чином якщо людина вважає себе ображеною у випадку, котрий писаним правом уже визначений, з яким він може сам чи через інших ознайомитися, щоби врахувати його, і якщо ця людина

подає скаргу, не наводячи довідок у кодексі, то вона вчиняє неправильно і виявляє скоріше бажання набридати іншим людям, ніж добиватись правоти» [4, с. 212–213]. Як бачимо, Т. Гоббс уже подав ґрунтовне розуміння злочину як гріха, що проявляється у дії спрямованого на порушення закону держави, за яке особа повинна понести покарання, а посадова особа повинна наглядати за реалізацією покарання у дії.

Голландських філософ Б. Спіноза стверджував, що у природному стані не існує злочину, оскільки за природним правом жодна людина не зобов'язана пристосовуватися до інших [6, с. 297]. Оскільки вищий закон природи полягає у тому, що кожен об'єкт чогось прагне, зважаючи лише на свої інтереси, то звідси випливає, що кожний індивідуум має право на те, аби жити і діяти відповідно до власного права [6, с. 203]. Наголошуючи на тому, що діяння може бути визнане злочинним лише в державі, Б. Спіноза трактує злочин як порушення законвстановлення, що є небезпечним для держави. Учений зазначає: «...Таким чином легко зрозуміти, що у природному стані немає нічого, що було б добром чи злом за загальним визнанням, оскільки кожен, хто знаходиться у природному стані, турбується єдино про свою власну користь і на власний розсуд визначає, що добро і що зло, керуючись тільки своєю користю, і ніякий закон не змушує його підкорятись кому-небудь іншому крім себе самого. А тому у природному стані неможна увявити собі злочин; він можливий тільки у стані громадянському, де за загальною згодою визначається, що добре і що погано, і де кожен має підкорятися державі. Таким чином, злочин є ні чим іншим, як непідкоренням, що карається унаслідок цього тільки по праву державному; і навпаки, підкорення ставиться громадянину у заслугу, оскільки тим самим він визнається достойним користуватися вигодами державного життя» [6, с. 297]. Б. Спіноза схилився до того, що у природному стані не існує злочину, він існує тільки у державі як небезпечні дії, що порушують законодавство.

Перебуваючи в стані природи, на думку англійського філософа Дж. Локка, кожен перебирає на себе функції покарання порушника закону. За Дж. Локком розрізнення «природної свободи» і «свободи людини в суспільстві» полягає у тому, що в першому випадку особа є вільною від будь-якої влади людини, у другому – повинна визнавати законодавчу владу. Відтак перебуваючи в стані природної свободи людина практично потрапляє у сферу сваволі інших людей. Натомість, у суспільстві вона, хоча й підпорядкована законодавчій владі, проте стає вільною від природної сваволі інших [7, с. 71–72].

Французький правник Ш. Монтеск'є особливу увагу приділяв злочинам, скерованим проти особистої безпеки громадян. Він трактував злочин як порушення закону, небезпечне для громадян [8, с. 233–240]. Схожої думки дотримується французький філософ К.А. Гельвецій, який трактував злочин як такий, що являє собою посягання на чужі права, а також суперечить загальному інтересові, суспільному благу [9, с. 186]. Вчений писав: «Чи є щось більш невизначене, ніж злочин? Для того, щоби цей збірний термін викликав у моєму розумі ясну і визначену ідею, я повинен застосувати його до крадіжки, убивства чи якого-небудь іншого схожого вчинку. Люди придумали такого роду слова лише для того, аби було легше, чи у крайньому випадку швидше передавати свої ідеї. Припустимо, що створили суспільство, у якому допускаються тільки чесні люди. Аби позбавити себе праці складати довгий список усіх поступків, що закривають доступ в це суспільство, скажуть за допомогою одного слова, що з нього проганяють усяку людину, котра заплямувала себе яким-небудь злочином. Але чи буде тоді слово злочин представляти яку-небудь ясну ідею? Жодної. Слово

це, що має єдине призначення — нагадувати цьому суспільстві шкідливі вчинки, котрі можуть вчинити його члени, говорить суспільству лише про необхідність слідкувати за їх поведінкою. Слово це у кінцевому результаті є властиво звук і більш скорочений спосіб пробудити у цьому відношенні увагу суспільства. Припустимо, що, будучи змушений визначити кару за злочин, я мав би скласти себе про останнє ясні і точні ідеї. Мені довелося би у цьому випадку послідовно викликати у своїй пам'яті картини різних злочинів, які з цих злочинів особливо шкідливі для суспільства, і нарешті винести судження, що являється, як я уже казав неодноразово, лише вираженням відчуттів, одержаних від наявності різноманітних картин цих злочинів» [9, с. 82].

Розумна істота, на думку французького філософа та енциклопедиста епохи Просвітництва Д. Дідро, котра незаслужено ображає іншу розумну істоту, відчуває, що страх перед схожим ставленням пробуджує у істот, що спостерігають за нею злобу і ворожість. Той, хто завдав шкоди одному внутрішньо визнається таким же небезпечним для кожного, як яким він образив їх усіх. Відтак, усі ті, кого лякає злочин стають його противниками [10]. Шотландський філософ Д. Юм стосовно того, що злочин є діянням пише: «Припускається, що моральність пов'язана з певними відносинами але якби дані відносини могли належати внутрішнім актам, що розглядаються самі по собі, звідси випливало б, що ми можемо бути винуваті в злочині внутрішнім чином, не залежно від нашого відношення до всесвіту... Однак складно уявити собі, що можна було б відкрити яке-небудь відношення між нашими афектами, хотіннями і поступками з одного боку і зовнішніми об'єктами — з іншого [10, с. 506].

Французький філософ просвітителі Ж.-Ж. Руссо осмислював злочин в контексті суспільної угоди, наголошуючи, що злочин — протиправне діяння, небезпечне для суспільства через свою небезпечність для людини як невід'ємної частини цього суспільства [11, с. 208, 225]. Італійський юрист Чезаре Беккарія трактував злочин як діяння, що суперечить загальному добробуту [12, с. 95–96]. Особливо тяжкими злочинами Беккарія вважав ті, що руйнують суспільство або викликають загибель його першої особи. До наступного різновиду він зараховував ті, що порушують особисту безпеку, тобто полягають у зазіханні на життя, власність та честь громадян [12, с. 98–99, 101–102]. Злочин виступає у Беккарія як небезпечне для суспільства діяння, покарання за яке передбачене у законі.

Родоначальник німецької класичної філософії І. Кант писав: «Якщо усіякий злочин і у тому випадку, коли не маються фізичні наслідки стосовно винуватця, сам по собі караний, тобто позбавляє (хоча б почасти) щастя, то очевидно, безглуздо було б сказати: злочин полягав саме у тому, що винуватець заслужив покарання, завдавши шкоди своєму щастю (а це, згідно принципу самолюбства, має бути істинним поняттям усякого злочину). Покарання у такому випадку було б підставою для того, щоб щось назвати злочином» [13, с. 357]. Вчений зауважував, що бувають випадки, коли люди з дитинства, навіть за виховання, яке на інших мало благодотворний вплив, виявляють рано злобу, яка до їх зрілості настільки посилюється, що їх можна вважати природженими злочинцями, виправити яких неможливо, їх судять за проступки і ставлять їм у вину злочини, більше того, вони самі вважають такий суд справедливим так, як ніби, не дивлячись на притаманні їм природні властивості душі залишилися би настільки ж відповідальними за свої вчинки як і інші люди. Як підкреслює І. Кант, цього би не могло бути, якби ми не припускали, що все, що виникає на основі вільного вибору має у основі вільну причинність, а ці явища показують природній зв'язок, котрий однак не

робить необхідними погані властивості волі, а являє собою скоріше наслідок добровільно прийнятих злих основоположень, у зв'язку з чим людина стає більш достойною осуду [13, с. 429]. Отже, у розумінні І. Канта злочин являє собою усвідомлене особою діяння, що має причинно-наслідковий зв'язок у вигляді порушення закону.

Польській політик Гуго Коллонтай вважав, що злочин порушує порядок у суспільстві — у тому розумінні, що з окремих злочинів утворюється ланцюг загального беззаконня [14, с. 414—415]. Суспільство Коллонтай трактував як єдину політичну істоту, процвітання країни пов'язував із свободою, недоторканністю і безпекою кожного громадянина («де страждає один, там уже не може бути всі добре») [14, с. 415]. Суспільну небезпечність злочину вбачав у тому, що злочин привертає нещастя до сім'ї, народу, а його наслідки негативно позначаються на наступних поколіннях. У цьому контексті порушення справедливості щодо однієї особи Коллонтай трактував як небезпечне для народу, оскільки злочин окремої людини здатен призвести до суспільних збурень, які завдають шкоду усьому людському роду [14, с. 415].

Російський філософ права О. Куніцин трактував злочин як небезпечне для людей протиправне діяння, що є результатом злої волі людини. Він вважав, що злочинним діянням може бути визнане лише за обставин суспільного співжиття [15, с. 182—183]. Український філософ-просвітитель Я. Козельський розцінював злочин, скероване проти однієї людини як таке, що являє собою злочин стосовно спільноти і вважав, що злочин, вчинений проти будь-кого з громадян повинен розцінюватися як злочин проти суспільства [16, с. 377]. Аналогічно висловлювався й російський політик О. Радіщев, який, трактуючи злочин як протиправне діяння, наголошував на тому, що злочинець — особа, небезпечна для суспільства. Тяжкість злочину він вважав за необхідне виявляти в залежності від ступеня його суспільної шкоди. Радіщев стверджував, що закон не має права засуджувати діяння, якщо воно не було результатом власного волевиявлення людини («де немає свободи діяння — немає й обов'язку») [17, с. 488].

Висновки. У філософії права Нового часу злочин трактувався у відповідності до гуманістичних ідей щодо необхідності узгодження індивідуальних прагнень зі суспільними інтересами. Дослідження еволюції поняття злочину доби Нового часу в контексті філософсько-правової доктрини сприятиме виявленню причин небажаної девальвації регулятивних можливостей правових норм, та в подальшому зможе відіграти важливу роль у процесі удосконалення нормативної системи права, долучитися до розв'язання актуальних наукових завдань, пов'язаних із супроводом законодавчого процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гассенди П. Свод философии Эпикура: сочинения в 2 т. / Пьер Гассенди; пер. с латин. А. Гутерман. — М.: Мысль, 1966. — Т. 1. — 431 с.
2. Гоббс Т. О гражданине / Т. Гоббс // Избранные произв.: в 2 т. — М.: Мысль, 1964. — Т. 1. — 583 с.
3. Гоббс Т. О гражданине / Т. Гоббс // Сочинения: в 2 т. — М.: Мысль, 1989. — Т. 1. — 622 с.
4. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Сочинения: в 2 т. (Философское наследие т. 107). — М.: Мысль, 1991. — Т. 2. — 731 с.
5. Гоббс Т. О свободе и необходимости / Т. Гоббс // Избранные произв.: в 2 т. — М.: Мысль, 1964. — Т. 1. — 583 с.
6. Спиноза Б. Политический трактат / Б. Спиноза // Избранные произведения: в 2 т. — М. — Л.: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1957. — 325 с.
7. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях:

монографія / А. Карась. — К. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 520 с.

8. Монтескье Ш. О духе законов / Шарль Монтескье // Избранные произведения. — М.: Изд-во политической литературы, 1955. — 799 с.

9. Гельвеций К.А. О человеке / К.А. Гельвеций // Сочинения: в 2 т. / сост. и общ. ред. Х.Н. Момджяна. — М.: Мысль, 1974. — Т. 2. — 687 с.

10. Дидро Д. Принципы нравственной философии, или опыт о достоинстве и добродетели, написанный Милордом Ш [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/diderot/moral.html>

10. Юм Д. Трактата о человеческой природе или попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам / Д. Юм // Сочинения: в 2 т. / [пер. с англ.]. — М.: Мысль, 1965. — Т. 1. — 847 с.

11. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права // Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты. — М.: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. — 416 с.

12. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккариа; пер. с итал. М.М. Исаева. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 184 с.

13. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // Сочинения: в 6 т. — 1965. — Т. 4, Ч. I. — 544 с.

14. Коллонтай Г. Физическо-моральный порядок, или наука о правах и обязанностях человека, вытекающих из вечных, неизменных и необходимых законов природы / Г. Коллонтай // Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей: в 3 т. / под ред. И. С. Миллера, И.С. Нарского. — М.: Госполитиздат, 1956. — Т. 1. — 784 с.

15. Куницын А.П. Изображение взаимной связи государственных сведений. 1817 // Собр. произв.: в 2 т. / А.П. Куницын; под ред. И.Я. Щипанова. — М.: Мысль, 1966. — Т. 2. — 478 с.

16. Козельский Я.П. Философические предложения, сочиненные надворным советником и правительствующего сената секретарем Яковым Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года / Я.П. Козельский // Юридические произведения прогрессивных русских мыслителей. Вторая половина XVIII века / под общ. ред. С. А. Покровского. — М.: Госюриздат, 1959. — 638 с.

17. Радищев А.Н. Проект гражданского уложения / А.Н. Радищев // Юридические произведения прогрессивных русских мыслителей. Вторая половина XVIII века / под общ. ред. С.А. Покровского. — М.: Госюриздат, 1959. — 638 с.

